

Hit med Historien

Køge Bys historie for børn

Historien 1850-1914

Indhold

Bogens forfatter: Birte Broch

1912 – Vil du vide, hvordan det slutter?

1850-1870

Frihed og folkestyre

Valg på Torvet

Borgerkrige

Kommunikation

Værksted, butik og fabrik

Familie og husholdning

Kvinder

Børn

Rundt i byen

Byens lys

Byens lugt

Byens hjerte

Byens stemmer

1870 – 1890

Storm og stilstand

Stormfloden

Den nye jernvej

Den østsjællandske Jernbane

Fattighjælp eller selvhjælp

Hjælp til selvhjælp

Vandringer Fra land til by

Amerika – et frihedsland og et pengeland

Kolonier

Talemaskinen

1890-1914

Fra købstad til industriby

De første industrier

Penge

En ren og sund by

Vandværk

Kloaker og toiletter
Lysstationen
Boliger – sammen eller hver for sig
Lighed
Medbestemmelse på arbejdet
Politisk medbestemmelse
Folkestyre – nu også for kvinder 1911
Til slut kom en flyver
Om bogen

Bogens forfatter: Birte Broch

Luftskibet Hansa var konstrueret af den tyske greve Ferdinand von Zeppelin (1838-1917). Den første tur til udlandet gik 1912 fra Hamburg over København til Malmø. Den varede lidt over 5 timer. Greven var selv med på turen.

1912 – Vil du vide, hvordan det slutter?

Luftskibet Hansa kom i 1912 flyvende ind over Køge. Det var et syn, man aldrig havde set før. Gaderne i Køge var fyldt med folk. Skolebørnene havde fri. Mange virksomheder standsede, og folk tog opstilling ved Havnen og Køge Bro. Det var et stort øjeblik, da det kæmpestore luftskib sejlede ind over byen. Det gled hen over husene som en fin borger, der spadserer roligt gennem byen. Fra Køge Bro gled luftskibet hen over Brogade og lige hen over Bygårdsstræde og jernbanen. Så fløj det ud over Bugten. Aviserne skrev, at der kun var én i hele byen, der ikke så op i luften. Det var Grundlovens giver, der stod i bronze på Torvet. Grundlovens giver – hvem var han? Og hvad var Grundloven? Lad os skynde os videre til begyndelsen på historien.

1850-1870

Frihed og folkestyre

Valg på Torvet

Hvem var det, der stod i bronze midt på Torvet? Det var en bronzestatue af Frederik VII. Han var konge dengang i 1849, da den første Grundlov blev vedtaget. Indtil det år havde kongen styret landet alene. Grundloven bestemte, at befolkningen nu skulle være med. Danmarks styre gik fra enevælde til folkestyre. Lige før jul i 1849 var de nye vælgere mødt op på Torvet i Køge for at vælge en mand til det nye folketing i København. Der var kun opstillet en person. Han hed Andreas Frederik Krieger og var professor ved universitetet i København. Afstemningen gik i gang. Vælgerne blev bedt om at række hånden i vejret, hvis de stemte på Krieger. Og det gjorde langt de fleste. Vælgerne i Køge havde for første gang valgt en mand, der på deres vegne skulle være med til at styre landet. Professor Krieger holdt en tale. Han sagde, at man skulle beskytte den nye grundlov som en fin blomst og sørge for at undgå politisk strid. Alligevel blev han selv midtpunkt i et politisk slagsmål på Torvet ved næste valg i 1852. Da var han igen opstillet, men tabte til sin modkandidat. Han hed Peder Hansen og var en bondemand fra Snoldelev ved Roskilde. Der var 1000 vælgere forsamlet på Køge Torv den dag. Kriegers tilhængere blev så vrede over at tabe, at de ville

banke bonden fra Snoldelev. De mente, Peder Hansen var et fæhoved og for dum til at sidde i Folketinget. Der blev smadret ruder i købmand C.F. Petersens butik på Torvet. Politimesteren måtte i lovens navn tre gange opfordre til ro og orden. Krieger hjalp Peder Hansen væk fra Torvet og de vrede folk. Alle i Køge by havde stemt på Krieger, men vælgerne i landsbyerne uden for Køge havde givet sejren til Peder Hansen. Mange bønder på landet var fæstere eller lejere hos en godsejer, der ikke havde pligt til at sælge gården til bonden. På landet ønskede vælgerne, at der blev vedtaget en lov, der gav bønderne ret til at eje deres egen gård. Professor Krieger havde stemt imod sådan en lov, og derfor tabte han valget. Grundloven havde givet folket politisk frihed, men også friheden til at være politisk uenige. Før den nye Grundlov var det kongen, der udstedte lovene. Nu skulle almindelige folk være med til at styre landet. I Køge kunne omkring 14 % af alle indbyggere deltage i valgene. Det var håndværkere, arbejdsmænd, embedsmænd, købmænd og andre handlende, lærere, præster, betjente – selv byens natmand. Ude på landet fik bønder og husmænd del i de nye politiske rettigheder. Kvinderne måtte se til fra sidelinjen, for de kunne ikke være med til at bestemme. Dengang opfattede man en husstand med mand, kone, børn og tjenestefolk som en helhed. Man tænkte, at det var husstandens overhoved eller hovedperson, altså manden, der stemte på hele husstandens vegne. Der blev holdt valgmoder på Torvet indtil 1915. Siden 1849 havde alle kandidater og vælgere været samlet på Torvet på valgdagen. Det havde været en festdag med taler, sange og enkelte gange med uro i luften. Danmarks første Grundlov blev underskrevet den 5. juni 1849 af Kong Frederik VII. Landet skulle nu styres af Rigsdagens to kamre: Folketing og Landsting. Valgret til Folketinget: Mænd over 30 år. Til Landstinget: Mænd over 40 år med en vis indkomst. Ikke valgret til: Kvinder, tjenestefolk, straffede, folk på fattighjælp og umyndige som for eks. psykisk syge. Kåring: Valget blev afgjort ved håndsoprækning på valgstedet. Man kunne kræve skriftlig afstemning, men den var ikke hemmelig. Først i 1901 blev der indført hemmelig og skriftlig afstemning.

Borgerkrige

De slesvigske krige To dansk-tyske krige 1848-51 og i 1864. Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg var dengang en del af den danske stat. Den tysksindede befolkning i hertugdømmerne ønskede selvstændighed og tilknytning til de tyske stater. Danmark ville beholde Slesvig, hvor der levede mange dansktalende. Danskerne følte sig som sejrherre efter den første krig, selv om det var Europas stormagter, der havde afgjort resultatet. Efter et stort nederlag i den næste krig i 1864 mistede Danmark alle tre hertugdømmer. Indtil 1920 gik den danske grænse mod Tyskland ved Kongeåen syd for Kolding. Almindelig værnepligt blev i praksis indført i 1848 og herefter i Grundloven 1849. Før var det kun bønderkarle, der skulle være soldater. Kampen for den nye Grundlov foregik samtidig med, at der udbrød borgerkrig i Danmark. Folk i Køge blev bange og samlede penge ind, så man kunne købe kasserede geværer fra København. Der blev afholdt skydeøvelser syd for Køge Bro. Borgerne ønskede at forsvare sig, hvis fjenden skulle dukke op i Køge. Det skete heldigvis ikke. Til gengæld skulle mænd fra Køge være med i krigen som soldater. Hvis de havde kone og børn, kunne det betyde, at familien sad tilbage uden penge til at leve for. Derfor blev der dannet lokale hjælpeforeninger, der indsamlede penge til efterladte familier. Byens kvinder var meget aktive i hjælpearbejdet. I marts 1851 holdt Køge by en fest på

rådhuset for de hjemvendte krigere. Der var 82 soldater fra Køge og omegn blandt de 600 deltagere i festen. Der blev holdt taler og danset til ud på morgenen. Serveringen bestod af smørrebrød, kage, punch, øl, brændevin og kaffe. Resterne blev bagefter delt ud til byens fattige. En væversvend, der havde deltaget i krigen, klarede ikke hjemkomsten. Han fandt ud af, at hans kæreste havde forlovet sig med en anden, mens han havde været i krig. Derfor blev han så fortvivlet, at han ville dræbe hende med en kniv. Hun slap fra ham, og i stedet begik han selvmord ved at drikke en flaske salpetersyre. I december 1863 trak det igen op til krig. Vogn efter vogn kom buldrende igennem Køge midt om natten i klingende frostvejr. Det var de unge mænd, der skulle med i krigen. De råbte hurra, men forældrene græd og frygtede det værste. En af dem var sognepræsten i Køge, der måtte sige farvel til sin eneste søn, Fritz. Fritz Glørfeldt var 19 år og lige blevet sekondløjtnant (en værnepligtig befalingsmand). Han døde i Dybbøl Skanser en dag, han opholdt sig i et blokhus, man ellers regnede for bombesikkert. En tysk granat trængte igennem huset og dræbte eller sårede omkring 50 mand. Hjemme i Køge sørgede familien og hans unge kæreste. Hun hed Suzette Glad. Sorgen over nederlaget i krigen blandede sig i Køge med sorgen over den unge mands død. Ved hans begravelse gik 16 sørgeklædte unge piger foran kisten og strøede blomster, og til slut affyrede politikorpset kanonskud. Efter nederlaget i 1864 kom soldaterne fra 6. regiment til Køge. De fyldte hele Torvet, og de var dækket af støv og skidt og så meget medtagne ud. Staklerne var befængt med lus og lopper. En plage for de Køgeborgere, som skulle have dem indkvarteret. De blev i byen fra august til december 1864. Også under denne krig samlede borgerne i Køge penge ind til de familier, hvor forsørgeren var i krig. Hjælpen blev delt ud en uge ad gangen. I december 1863 fik 10 familier med i alt 16 børn økonomisk hjælp. I april 1864 var det 29 familier med 54 børn og i november 1864 kun 1 familie uden børn. Soldaten Peter Jensen kom hjem igen, men hans venstre ben var blevet sat af på grund af et sår, han fik under kampene på Als. Han fik i 1865 pension og forsørgelse efter at have søgt om det hos kommunalbestyrelsen i Køge. På en mindetavle i Køge Kirke nævnes navnene på 2 døde soldater i 1848-51 og 12 i 1864.

Kommunikation

Kunne man læse om krigen i de lokale aviser? Ikke de første år i hvert fald, men i året 1851 fik Køge sin første avis. Før den tid gik byens trommeslager rundt i gaderne, når der skulle gives vigtige beskeder og nyheder til borgerne. Han blev dog ikke afskaffet, selv om avisen kom til. Man kunne også gå på Rådhuset for at læse forskellige regnskaber og dokumenter, der var lagt frem. Den første avis blev udgivet af bogtrykker Sally Oettinger. Han ville forbedre den lokale kommunikation og debat. I 1858 blev avisen overtaget af typograf Søren Opffer. Han havde vandret som håndværkersvend rundt i Europa og bl.a. ladet sig hverve til Pavens hær i 8 år. Efter ham blev hans søn Frederik redaktør af avisen, der senere kom til at hedde Kjøge Avis og fra ca. 1900 Østsjællands Avis. Avisen trykte nyheder samt annoncer og reklamer, der blev kaldt for avertissementer. Der var reklamer for teaterforestillinger, danseskoler og for lokale håndværkere. Avisen bragte besked om, at der var bal på Rådhuset eller boliger til leje og anbefalede gode bøger. For de mere romantiske læsere trykte avisen en såkaldt føljeton med titlen "En Synderinde". Det var en historie, der fortsatte gennem mange aviser. Den handlede om den smukke Robertine, der var gift med en fransk greve. I et af de første numre af avisen blev der efterlyst en hvid hund med sorte

ørelapper ved navn Nappo. Der blev lovet en dusør, hvis man fandt den forsvundne hund. Det var ikke sådan, at folk i Køge tidligere havde været uden forbindelse med omverdenen. Der var foreninger, hvor man kunne mødes og tale om, hvad der skete både i og uden for byen. Køge Venskabelige Klub (fra 1787) og Køge Borger- og Håndværkerforening (fra 1847) havde begge en læsestue, hvor man kunne læse aviser og bøger. Dengang var der ingen offentlige biblioteker. I de to foreninger kom byens købmænd, handlende, håndværkere, politikere og embedsmænd. I 1861 kunne man i avisen læse, at der åbnede en telegrafstation i gæstgiveriet Norske Løve i Køge. Nu kunne folk sende og modtage beskeder over lange afstande. Der var åbent 8 timer på hverdage og 7 timer om søndagen. Verden var alligevel kommet nærmere. Trykkefrihed I marts 1848 blev al kontrol af det skrevne ord afskaffet. Grundloven af 1849 fastslog retten til at tale, trykke og skrive frit og uden censur fra myndigheders side. Kjøge- og Omegns Nyheds- & Avertissementstidende: Køges første avis udkom fra 1851. Østsjællands Folkeblad: Køges anden avis udkom fra 1876. Østsjællands Social-Demokrat: udkom fra 1899. Telegrafi gør det muligt at sende en besked over lange afstande. Danmarks første telegraflinje blev anlagt i 1854 fra Helsingør over København til Hamburg.

Værksted, butik og fabrik

Over halvdelen af Køges befolkning levede af håndværk. I Kirkestræde 8 boede tømremester Jens W. Blume med sin familie. Huset var både bolig, forretning og værksted for tømremesteren, der havde været selvstændig siden 1842. Når de store tømmerværker skulle laves, gik man hen på Torvet, for her var mere plads end i Kirkestræde. På førstesalen i huset boede i 1860 Jens Blume, hans kone Ane og to af deres børn. Sønnen Niels var udlært tømrer hos faderen og overtog senere forretningen. Til hjemmet hørte også en anden tømmermand og en tjenestepige. I et håndværkerhjem var det almindeligt, at de ansatte boede og spiste sammen med familien. Det kunne være en stor husholdning med flere tjenestepiger. Tømremester Blume havde for det meste arbejde til 3 faste svende, men om sommeren var der lidt mere at lave. Så ansatte han nogle af de omrejsende håndværkersvende, der var en slags sæsonarbejdere. Det var ofte tyske svende, der rejste hjem igen. Også danske håndværkere tog ud i verden for at arbejde, når de var færdige med deres uddannelse og kunne kalde sig håndværkersvende. De rejste navnlig til Tyskland og Schweiz. Jens Blume mente, det var vigtigt, at børn og unge fik en god uddannelse. Han var i 1847 med til at stifte Køge Borger- og Håndværkerforening, der oprettede en teknisk skole for lærlinge og svende. Skolen havde i begyndelsen undervisning søndag formiddag i Køge Borgerskole i Nørregade. Arbejdsdagen var dengang på omkring 11 timer, og man holdt kun fri søndag eftermiddag. Egentlig var Jens Blume udlært inden for handel i den store købmandsforretning på Torvets sydside, der fra 1839 blev drevet af C.F. Petersen. Korn var dengang den helt store handelsvare. Fra Danmark blev der eksporteret store mængder korn til England, der ikke selv kunne brødføde sin voksende befolkning. Bønder fra hele Midt- og Østsjælland kørte deres korn til C.F. Petersen og byens øvrige købmænd. De sørgede for, at det blev sejlet fra Køge Havn til København og videre til England. Det var gode tider for købmændene i Køge, der i årene 1844-55 opførte adskillige nye store pakhuse til opbevaring af bøndernes korn. Man kan stadig se det fredede pakhuis fra 1844 i C.F. Petersens gård, men det benyttes ikke længere til kornlager. I købmandsgårdene kunne man

købe alverdens ting. Garn, tovværk, metervarer, sild, klipfisk, kul, tømmer, jern, mursten, kalk, tjære, sukker, kaffe, te og mange andre varer. Både bønderne fra omegnen og byens egne borgere kunne forsyne sig så meget, de havde råd til. Hos købmand C.F. Petersen havde man også et brændevinsbrænderi, hvor man fremstillede brændevin. Det var en stærk drik ligesom snaps. Affaldet fra brænderiet blev brugt til at fodre køer med. I gården kunne der være op til 100 køer, som bønder havde bragt ind til Køge for at få dem fedet op. I midten af 1800-tallet begyndte de første industrivirksomheder at dukke op i Køge. Et stykke nord for selve byen opførte Frederik Culmsee i 1844 en moderne papirfabrik. Her blev der fremstillet papir af gamle klude, som blev samlet ind fra hele Sjælland. Fabrikken maskiner blev drevet af en vindmølle og noget så moderne som 2 dampmaskiner. Culmsee kaldte fabrikken Waldemarshåb efter sin søn, der hed Waldemar. Der var i hele fabrikken levetid ansat helt op til 60-80 personer. Fabrikken eksisterede til 1875, selv om Culmsee selv gik fallit i 1854. Han nåede dog at opføre et hus på Københavnsvej til fabrikken arbejdere lige over for Valdemarshåb. Selv boede Culmsee på hjørnet af Nørregade og vore dages Jernbanegade i Køge sammen med sin kone, børn, svigermor samt 5-6 tjenestefolk. Smedemester og jernstøber H.C. Hansen fik i 1842 tilladelse af staten til at drive jernstøberi i Vestergade 29. Han fik eneret til at drive jernstøberi i Køge i en periode på 10 år. Støberiet fremstillede bl.a. kakkelovne, komfurer, vogne, plove og tærskemaskiner til landbruget. Der var ansat ca. 25 personer, men først i 1872 anskaffede Hansen en dampmaskine. I dag kan man stadig se den fine fabriksbygning fra 1865 i gården bag Vestergade 29. Jernstøberfamilien boede selv i forhuset med de smukke udsmykninger af støbejern. Frederik Clemmensens tobaksfabrik, der havde adresse i Brogade 3, havde en del børn ansat. Der blev produceret tobak til den tids lange piber. I de første år arbejdede her 5-6 voksne og 15-20 børn. Det blev allerede i 1873 forbudt at ansætte børn under 10 år på fabrikker. Der var mange børn i Køge, der havde arbejde som bybude eller som tjenestepiger og tjenestedrenge. Ikke ret mange børn havde fabriksarbejde. Til gengæld blev næsten alle sat til at hjælpe til derhjemme. I oktober 1863 blev der i Køge holdt en stor industriudstilling. Den blev åbnet med et optog fra Rådhuset til Norske Løve, hvor udstillingen af byens mange produkter kunne ses. I spidsen var der musik og flag. Borgmester Gether åbnede udstillingen, der varede i 4 dage. Til slut blev de udstillede genstande bedømt af en komite, og der blev uddelt præmier. Jernstøber Hansen, rebslager Hansen og rebslager Jensen fik alle førstepræmie. I løbet af de 4 dage blev udstillingen besøgt af 5.000 personer. Det var næsten dobbelt så mange, som der boede i Køge dengang. Lov om næringsfrihed 1857 Før i tiden skulle næsten al handel foregå i byerne. Med den nye lov kunne man handle hvor og med hvem, man ville. Der var dog stadig en beskyttelsesring omkring byerne. Håndværk måtte tidligere kun drives i byerne, bortset fra nogle få fag. Håndværkere var samlet i såkaldte laug (fællesskaber). Laugene fastsatte regler for, hvor mange håndværkere, der måtte være i en købstad. Alle laug blev ophævet fra 1862. Håndværkere og handlende i Køge var imod den nye lov. De var bange for at miste kunder og penge på grund af større konkurrence. Når bønderne drog til byen for at sælge varer på torvet, skulle de betale en afgift. Den blev kaldt for Accise og blev betalt i en af byens tre Acciseboder. De lå ved Nørreport, Broport ved Køge bro og Vesterport. Accisen blev afskaffet i 1851. Industri Varer fremstillet på virksomheder med mange medarbejdere. Den enkelte medarbejder fremstiller kun en del af den færdige vare. Man anvender

dampmaskiner eller andre kraftmaskiner. Masseproduktion for ukendte kunder. Grænsen mellem håndværk og industri er flydende.

Familie og husholdning

Når man kigger ind i husene i den tids Køge, er der tre ting, man lægger mærke til. For det første lå arbejdspladsen tæt på boligen. For det andet boede man ikke kun sammen med sin familie, men ofte i en større husstand. For det tredje boede velhavende og fattige borgere i samme ejendomme. Lad os se på et eksempel. I den store ejendom på Torvet i nr. 19 hos købmand C.F. Petersen boede der i alt 24 personer i 1860. Det var købmanden selv med kone og tre sønner. Familien Petersen delte bolig med 10 personer, der var ansat hos dem. Det var en handelsbetjent og 2 handelslærlinge. Så var der 2 tjenestekarle til det ufaglærte arbejde. I brændevinsbrænderiet var der ansat 2 karle, som også boede hos købmanden. Til at styre husholdningen var der en husjomfru, der havde 2 tjenestepiger til at hjælpe sig. De skulle sørge for mad og rengøring til de mange beboere. Alle de ansatte var forholdsvis unge mennesker mellem 17 og 36 år. I kælderen boede en værtshusholder med kone og 4 små børn under skolealderen. De havde et værtshus i ejendommen. Til at hjælpe sig havde de en tjenestekarl og 2 tjenestepiger, der boede hos dem. Tjenestefolkene har sikkert arbejdet både i værtshuset og selve boligen. De fleste af ejendommens beboere var født i Køge og omegn. Det var 18 ud af de 24 personer. Købmanden selv var født i Holbæk og hans kone i København. En af brænderikarlene var født i Sverige. Svenskere var den tids indvandrere.

Kvinder

Omkring 1850 tænkte man, at kvinder skulle giftes og forsørges af en mand, der var familiens overhoved. Indtil 1899 var gifte kvinder umyndige. Det var manden, der kunne bestemme over deres fælles penge og ejendom. En gift kvinde kunne dog råde over de penge, hun selv tjente. Måske syede hun tøj for andre eller drev en lille butik. Der skulle gå mange år, før manden og kvinden i et ægteskab havde ens pligter og rettigheder. Det skete først i 1920'erne. Før den tid betød det ikke noget, at en gift kvinde på papiret havde del i forældremyndigheden over parrets fælles børn. Det var faren, der kunne træffe afgørelse om børnenes opdragelse og uddannelse. Hans vilje var afgørende i tilfælde af uenighed. Hvordan det har fungeret i hverdagen, er et helt andet spørgsmål. De ugifte kvinder og enkerne havde større frihed. Allerede i 1857 bestemte en lov, at de ugifte kvinder kunne råde over deres egne penge. De havde også lov at tage arbejde på linje med mændene. Var man tjenestepige, så det anderledes ud. Så var pigen underlagt bestemmelser, som herren i huset tog. Hun skulle også have en skudsmålsbog, hvor husherren kunne give hende en slags karakterer. Et skudsmål er det samme som en bedømmelse.

Børn

At passe børn hørte til kvindernes opgaver. I de fleste familier kunne kvinderne se efter børnene og samtidig passe deres arbejde som husmødre i hjemmet. Andre måtte forlade børnene og gå på arbejde et andet sted i byen. Hvem passede så børnene? I 1856 begyndte de første 12 små børn at gå i Køge Børneasyl. Det var en børnehave for børn mellem 2. år og skolealderen. Den åbnede i lokaler i Kirkestræde 10, hvor den har ligget lige siden.

Børneasylet tilbød pasning til fattige børn, mens deres forældre gik på arbejde. Det var nogle af byens mere velhavende borgere, der havde indsamlet penge til at drive en privat børnehave. De mente, det var vigtigt, at også fattige børn blev passet og opdraget til at kunne klare sig senere i livet. Købmand C.F. Petersen var med til at samle penge ind. Børnene i asylet blev forberedt til at gå i skole. De blev undervist i læsning, skrivning og regning. Deres lærer, asylmoderen, fortalte også historier fra bibelen og lærte dem at synge, strikke og sy. I begyndelsen var der 12 børn i asylet, men allerede i 1870 var der omkring 70. De første år sad børnene på en asylstige, en slags trappestige, mens de blev undervist. Selv om forældrene var fattige, skulle de give børnene mad med. De havde også pligt til at sørge for, at børnene var vaskede, havde fået redt håret og var i rent tøj. Børnene måtte heller ikke lide af en smitsom sygdom. Folkene bag asylet mente, det var vigtigt at lære børn orden, renlighed og god opførsel. De fattige børn oplevede hvert år, at asylet holdt juletræsfest for dem. Det var dengang en ret ny skik, at man pyntede et grantræ i anledning af julen. Vi ved fra avisen, at gartneren på Gammelkjøgegaard allerede i 1854 solgte juletræer til 1 mark pr. stk. (ca. 30 øre). På dette tidspunkt tjente en ufaglært mand i København ca. 96 øre om dagen. Når asylbørnene skulle i skole, kom de i Køge Borgerskole på hjørnet af Nørregade og Katekismusgade. Den var gratis, og her gik omkring halvdelen af byens 400 børn i den skolepligtige alder. Hvis forældrene havde råd til det, kunne de sende deres børn i en af de 6-7 private skoler i byen. Der blev i 1859 bygget en helt ny skole, der blev kaldt Tøxens Skole. Det var en kommunal skole, men man betalte for at gå der. Den var bygget for penge, som var blevet givet til byen af købmand Thomas Tøxen. Både her og i Køge Borgerskole gik drenge og piger i hver sin klasse. Selv skolegården var delt op i en afdeling for drenge og en for piger. På Tøxens Skole blev denne opdeling afskaffet i 1892. Da undervisningen i Tøxens Skole begyndte, var der indmeldt 43 drenge og 44 piger. En pige husker fra sin skolegang: Købmandsdatteren Gerda husker, at hun blev vækket af tjenestepigen og klædt på til at gå i skole: Pigen hjalp med at flette hår og binde sløjfer. Gerda fik en undertrøje på. Så et uldent livstykke med knapper til strømpeholderne; et par hvide bomulds og et par uldne bukser; uldne strømper; et tykt uldent skørt og et tyndere uldent skørt og til sidst kjolen. Om sommeren var de mange skorter af tyndere stof og med flæser. I klasseværelset var der kakkelovn. Når den var tændt om vinteren, var børnene med til at passe ilden i kakkelovnen.

Rundt i byen

Byens huse Lad os gå en tur ud i Køge. Omkring 1850 var de fleste bygninger stadig de gamle bindingsværkshuse. De var bygget op over et skelet af træ, hvor mellemrummene mellem træstolperne var fyldt ud med mursten. I Køge var både træværket og murstenene som regel strøget over med kalk. Mange huse havde kun en etage. Noget nyt var på vej. Flere huse havde fået en ny pudset facade, så man ikke kunne se bindingsværket inde bagved. Der blev også bygget en ekstra etage ovenpå. Husene ud mod hovedgaderne kunne prale med moderne store butiksruder, så kunderne bedre kunne beundre varerne. Der blev bygget nye høje pakhuse i købmandsgårdene til opbevaring af korn, som skulle eksporteres til England. Byen voksede inden for det område, hvor den havde ligget i århundreder. Man byggede til og i vejret, hvor man i forvejen boede. En nat i marts 1865 blev byen vækket af brandalarmen. Der var ild i købmand Schmellings brændevinsbrænderi på Torvet 9, og i

løbet af ingen tid stod hele den gamle købmandsgård i lys lue. En krudtbeholdning på loftet eksploderede, men uden at det gjorde ulykken værre. Det lykkedes at begrænse ilden, så den ikke spredte sig til naboejendommene. Det var sørgeligt for købmand Schmelling. Til gengæld byggede han et nyt forhus i tidens stil i stedet for bindingsværk. Det blev opført af mursten og med facaden i blank mur. Det vil sige, at murstenene ikke var dækket over eller malet. Man kunne se de gule mursten. Der var runde buer og en flot svunget gavl. Naturligvis var der store butiksvinduer ud mod Torvet. Facaden var pyntet med fine udsmykninger. Inspirationen var hentet udefra og ikke i den traditionelle lokale byggeskik. På samme tid skete der også noget nyt i jernstøberiet i Vestergade 29. Jernstøber Hansen opførte en bygning i to etager til sit jernstøberi. Bygningen var af kridtsten, der måske stammer fra Stevns Klint. Der var tætsiddende buede vinduer af støbejern, som virksomheden sikkert selv havde fremstillet. Det nye var, at der blev bygget en selvstændig bygning beregnet til en bestemt produktion. Ellers var det almindeligt, at produktionen foregik i skure eller værksteder i byens baggårde. I bygninger der kunne anvendes til lidt af hvert. Jernstøberiet er fredet og ligger der endnu.

Byens lys

Torvet var for længe siden blevet brolagt, og nu fulgte andre gader efter. Vestergade fik i 1857 brolægning, så den ikke længere bare var en hullet grusvej. Det var mørkt i gaderne om aftenen dengang, selv om gadebelysningen var blevet bedre. Der var mere end 30 gadelygter, hvor man brugte flydende tran til belysningen. I 1867 kunne byens borgere læse i avisen, at ”Det billigste Udsalg af Gaslamper er hos Blikkenslager Jørgensens Enke i Kjøge.” Der var nemlig blevet opført et gasværk i Køge samme år. Det var meget moderne, og i november 1867 kunne man for første gang se Køges gader oplyst med gaslys. Væk med de gamle tranlamper. De private husholdninger kunne også få indlagt gas. Det blev understreget fra gasværkets side, at enhver familiefar burde benytte de mange fordele ved gassen. Tidligere var boliger og arbejdspladser blevet oplyst af petroleumslamper eller stearinlys. I løbet af de næste 30 år blev der opstillet 3 – 400 gasmålere i de omtrent 300 huse, der var i Køge. Det var ikke alle, der var tilfredse med gassen. Allerede efter et års tid var der et læserbrev i avisen, hvor en borger klagede. Han mente, at der blev sparet på gassen i ledningen, og at lyset derfor ikke var kraftigt nok. Prisen var også for høj.

Byens lugt

Samtidig krævede mange, at der blev bygget et vandværk. Siden den store koleraepidemi i 1853 havde man haft mistanke om, at vandet kunne være en smittekilde. Kolera er en tarminfektion, som skyldes bakterier i forurenede vand og føde. Folk i Køge måtte vente på et vandværk mange år endnu. De fortsatte med at hente vand i åbne brønde i deres baggård eller ved vandposter, der var stillet op på Torvet eller andre steder. Byens gader lugtede ikke alt for godt. Der var brede rendestene i hver side af gaderne. Her løb spildevandet fra husene og gaderne. Selv om der var trædebrædder over rendestenene i gaderne, skulle kvinderne nok huske at løfte op i skørterne for ikke at blive alt for snavsede. Der var render fra de enkelte ejendomme og direkte ud i Køge Å. I gårdene var der møddinger med affald fra både mennesker og dyr. I 1866 blev byens husdyrhold optalt til 129 heste, 239 køer, 33 får og 288 svin. Dengang var der ikke vandskyllende toiletter, men kun et gammeldags lokum.

Tran fremstilles ved at koge spæk fra hvaler, sæler og fisk. Tran blev brugt til belysning både inde og ude. Danmarks første gasværk blev opført i Odense i 1853.

Byens hjerte

Torvet var mødestedet for byens borgere. Her blev der handlet, udvekslet nyheder, hentet vand, fæstet arbejdskraft, lagt tømmer ud til tagkonstruktioner, holdt møder og afstemninger. Her kunne man vise det nye tøj frem og se de andre piger og drenge an. På markedsdagen kom kræmmere og gøglere langvejs fra. Så var der luftgynger, karruseller og stærke mænd. Folk fra land og by mødtes, købmandsgårdene var fyldt med bøndernes vogne. Man kunne købe alt fra bolsjer til silkebånd. Trommeslageren spredte nyheder, og vægteren holdt orden i de søvnige gader om natten.

Byens stemmer

Køges første avis udkom i 1851. Den var konservativ, og det var især den gamle købstads borgere, der læste den. Indtil 1910 var det familien Opffer, der drev avisen. Først var det Søren Opffer, der var redaktør. Efter ham overtog sønnen Frederik arbejdet. Det var en meget farverig familie, der altid var oplagt til fest og sjov. Frederiks Opffers bror Emil sprang over bord fra færgen over Storebælt, fordi han ville undersøge, hvor hurtigt redningssystemet virkede. I 1890-92 var han på en jordomrejse. Da han kom hjem, holdt familien en fest for ham. Til festen var man klædt ud i dragter, Emil havde med hjem fra rejsen. I den trykte bog er der et billede fra festen på bogens første sider. Frederik Opffer deltog aktivt i byens liv. Han tog initiativ til mange arrangementer i Køge. Avisen havde i mange år adresse i Kirkestræde 14. I 1876 fik Køge en ny avis. Den hed Østsjællands Folkeblad. Den er senere blevet til Dagbladet Køge. Familien Svarre stod bag denne avis. På billedet sidder redaktør Søren Svarre i sit kontor. Aviserne i reolen ligger i dag i Køge Byhistoriske Arkiv. Avisen henvendte sig både til folk i købstaden og de mange landsbyer rundt om Køge. Politisk lå avisen tæt på venstre, som var bøndernes parti. Søren Svarre stod i begyndelsen for de fleste opgaver. Hans kone Alfriede tog sig af bogholderiet. Søren Svarre havde en stor viden og var engageret i livet i Køge og omegn. Han var med til at stifte Køge Folkebibliotek og Køge Museum. I 1911 overtog hans søn Erik Svarre posten som redaktør. Avisen lå i mange år i Bygårdsstræde. Avisernes oplag Kjøge Avis Østsjællands Folkeblad Østsjællands Social-Demokrat 1860: 300 1876: 464 1880: 450 1880: 700 1898: 850 1901: 3300 1913: 300 1913: 1500 1910: 5700 1916: 600

1870 – 1890 Storm og stilstand Stormfloden

En mørk aften i november 1872 gik tre halvstore drenge på havnen i Køge. Pludselig viste en hvid kvindeskikkelse sig for dem og svævede bort. De løb efter hende, men hun forsvandt. Et gammelt sagn sagde, at når den hvide dame viser sig, varsler det storm og ulykke. Samme nat ved midnatstid vågnede kalkbrænder Peter Jensen og hans familie yderst på havnen ved, at det stormede og susede rundt om huset. Vandet stod op til vinduerne og pressede mod husets vægge. Hans kone Karen var højgravid, og børnene jamrede af frygt. Køge var ramt af orkan og stormflod. Vandet var først blevet presset ud af Køge Bugt. Derefter skiftede vinden retning, og vandet væltede fra Kattegat og den Botniske Bugt ind mod Sjællands østkyst. De lavtliggende huse ved havnen og åen var mest truet. Havnefoged

Flindt roede sammen med et par andre mænd ud for at redde kalkbrænderens familie. Da de åbnede døren til huset, strømmede vandet ind og slog væggen ud. Den gravide kone og børnene blev reddet over i båden og bragt ind til mere tørre steder i byen. Kalkbrænderen selv hjalp havnefogdens folk med at få båden ind på det tørre. Vognmand Jens Kyhns kone og børn var på vej ud af byen til noget familie i Skyttehuset. På Zoffmannsvej kørte deres vogn i et stort hul med vand, så de måtte redde sig op på jordvolden langs med vejen. Her sad de og frøs i 2-3 timer, mens det stormede, sneede og regnede. De skreg om hjælp, indtil de næsten mistede stemmen. Endelig blev de reddet over vandmasserne, da skorstensfejer Jørgensen kom med en lang brandstige. Den ene hest stod i det dybe vandhul, og vandet var lige ved at stige den over hovedet. Den udstødte høje skrig og sendte bedende blikke om hjælp. Skorstensfejer Jørgensen kæmpede sig hen og skar den fri af vognen. Da den var kommet på sikker grund igen, strøg hesten sit hoved op ad sin redningsmand og fulgte ham, hvor han gik og stod. I Fiskerhuset på Søndre Havn boede fisker Jacob med sin familie og en gammel slægtning. Selv om vandet steg og steg, nægtede Jacob at forlade sit hus. Han ville ikke tage fra sin ko, så han blev i huset. Han kunne ikke få koen op på loftet, så han gik tur med den ude i vandet. Jacob var heldig og overlevede stormen. Han druknede først året efter. En kone i Sønderkøge landsby havde lige lavet maden klar, da vandet slog væggen ud. Hun fandt senere panden med det stegte flæsk i en hæk og gryden med kartofler langt ude på en mark. Når man stod oppe i kirketårnet, kunne man se, at Køge by lå som en ø i et oprørt hav. Skibene kæmpede på vandet, og mange blev kastet op på land. Skibet ”Fylla” fra Køge var skyllet helt op på Strandvejen, hvor jernbanen skærer over vejen. Her lå det og spærrede for trafikken. Nord for byen havde vandmasserne ramt papirfabrikken og ødelagt både bygninger, papirlagre og maskiner. Arbejdet på fabrikken kom først i gang igen efter 11 dage. Stormen skåned heller ikke den nye jernbane gennem Køge. Både nord og syd for byen var jernbaneskinneerne oversvømmet, så toget ikke kunne køre. Der gik en hel uge, inden skinnerne igen var i orden. Da den værste storm havde lagt sig, kunne byens borgere gå ud og se på de mange ødelæggelser. Det var et sørgeligt syn, der mødte dem. Havnen var meget ødelagt. Alle huse ved Havnen havde fået slået vægge, døre eller vinduer ind. I landsbyerne Sønderkøge og Gammelkøge syd for Køge Å var 20 huse mere eller mindre smadret. Store dele af byen var dækket af tang, som vandet havde ført med sig. Der var stor hjælpsomhed over for de mange, der havde mistet deres hjem. Allerede dagen efter stormfloden blev der dannet en komité, der skulle sørge for at samle penge ind til ofrene for vandmassernes hærgen. Der blev i alt indsamlet 28.000 Rigsdaler. Et beskedent hus i Nyportstræde blev på den tid vurderet til 400-500 Rigsdaler. Borgerne i Køge kunne glæde sig over, at ingen var døde under uvejret. Andre steder havde stormen nemlig krævet døds ofre. De folk, der oplevede denne naturkatastrofe, glemte det aldrig. I dag bliver vi mindet om naturens stærke kræfter ved den gamle toldbod på Havnen 27. Her er der på husmuren opstillet en søjle til minde om stormfloden i 1872. Søjlen viser, at vandet stod 3,5 meter over daglig vandstand den 13. november kl. 14, da stormen var værst. Fra rigsdaler til kroner Fra 1875 gik man i Danmark over til at betale med kroner og øre. En rigsdaler blev sat til 2 kroner.

Den nye jernvej

Den første jernbanestrækning i kongeriget Danmark åbnede 1847 fra København til Roskilde. I 1856 videreførtes banen fra Roskilde til Korsør. I efteråret 1870 rykkede verden for alvor nærmere på Køge by. Tidsfornemmelsen blev en anden. Da åbnede den nye sydsjællandske jernbane fra Roskilde til Køge og videre over Næstved til Vordingborg. Det var et privat selskab, der havde bygget jernbanen og skulle stå for driften. Selskabet hed Det sjællandske Jernbaneselskab. Jernbanen åbnede ikke med nogen større festlighed på grund af den politiske situation i Europa. Der var krig mellem Tyskland og Frankrig. Folk i Køge kunne hver dag i avisen læse om krigens gang. Der blev samlet ind i Køge og omegn til de sårede og døde franske soldaters efterladte. Sympatien var helt klar på fransk side. Det danske nederlag til den tyske fjende i 1864 var langt fra glemt. Jernbanen åbnede 4. oktober 1870 for almindelig trafik. Et kig i køreplanen fortæller, at der dagligt gik tre tog hver vej. To persontog og et godstog. Der afgik tog fra København mod Køge hver formiddag og eftermiddag samt et godstog indimellem. Man kunne også komme fra Køge til København med et tog hver formiddag og eftermiddag. Rejsen mellem Køge og København varede ca. 1,5 time. En borger i Køge kunne tage det første tog kl. 8.31 og ankomme til København kl. 10. Hvis man returnerede med det sidste tog fra København kl. 19, kunne man være i Køge igen kl. 20.28. Hvad kostede det så at tage med toget? Det kom an på, om man rejste på første, anden eller tredje klasse. Den billigste billet fra Køge til København kostede 1 Rigsdaler og 4 Skilling på 3. klasse (ca. 2 kr.). En ufaglært mand i byerne tjente dengang ca. 14 øre i timen. Ikke alle kunne finde ud af at rejse med det nye transportmiddel. En gammel østsjællandsk morlille fra landet var første gang med toget. Da konduktøren åbnede døren for hende på Københavns Hovedbanegård, ville hun absolut ud til den anden side. Hun havde nemlig stillet sine træsko i Køge uden for den dør! Tidligere måtte man rejse med dagvogn eller diligence, der var trukket af heste. Da varede det 5 timer at tage turen fra København til Køge. Dagvognen holdt pause ved det kendte gæstgiveri Norske Løve i Køge. Hestene skulle hvile og passagererne have sig en lille forfriskning. Gæstgiver Carl Hansen lod sig ikke slå ud af de nye tider. Han reklamerede med, at hans lukkede vogn altid holdt parat ved jernbanestationen for at køre trætte og sultne passagerer til Norske Løve. Her var der kolde og varme retter og værelser med gode senge. Gæstgiveren tilbød sin assistance med at hjælpe de rejsende videre ud i Køges omegn. I 1885 åbnede der et hotel lige over for jernbanestationen. Det blev markedsført under navnet badhotellet Calunda og havde både smukt møblerede værelser og en elegant restaurant. Senere kom det blot til at hedde Jernbanehotellet.

Den østsjællandske Jernbane Ni år efter den første jernbane blev der i 1879 åbnet en forbindelse fra Køge over Hårlev til Fakse. Der var også anlagt en sidebane fra Hårlev over Store Heddinge til Rødvig. Denne gang blev jernbanen indviet med pomp og pragt. Kong Christian IX og dronning Louise deltog sammen med kronprinseparret og ingen ringere end hendes kejserlige højhed storfyrstinde Dagmar af Rusland. Dagmar var datter af det danske kongepar og var på besøg hos sine forældre. Der kørte dagligt tre tog i hver retning på den østsjællandske jernbane. De to jernbaner havde fælles stationsbygning i Køge. Der var en fælles ventesal for 1. og 2. classes rejsende og en for 3. classes. Desuden var der et særligt

værelse for damer. Byrådet besluttede i 1879, at den gamle Møllegade, der løb fra Nørregade til stationen, skulle have nyt navn. Gaden kom herefter til at hedde Jernbanegade.

Fattighjælp eller selvhjælp

”Solen er så rød Mor” er skrevet af en digter fra Køge, der hed Harald Bergstedt. Da hans far døde i 1889, skulle hans mor alene forsørge 4 sønner. Den 12-årige Harald gik i latinskole i Roskilde, men det havde hun ikke længere råd til. Så blev der samlet penge ind i byen, så han kunne fortsætte. Der er mange flere eksempler på hjælp fra private. Her kan nævnes den fattige snedkersvend Hans Christensen, der i 1879 døde fra kone og 6 små børn. Han blev kun 41 år. Borgerne i Køge startede så en indsamling for at skaffe penge til den lille familie. Eller da Kjøge Dramatiske Forening i 1868 spillede nogle teaterstykker, hvor overskuddet gik til Køge Børneasyl. Vi har også set, hvordan der blev organiseret indsamlinger til fordel for soldaternes efterladte familier. Dengang var der ikke megen offentlig hjælp at få. Man ville også helst undgå det, fordi modtagere af fattighjælp mistede borgerlige rettigheder som f.eks. stemmeretten. Derfor blev der oprettet et hav af hjælpekomitéer, afholdt basarer og teaterforestillinger hver gang, byens borgere ønskede at hjælpe de svageste i samfundet. Mange testamenterede pengegaver til fattigvæsenet eller privat hjælpearbejde. Fattiggården lå i Nørregade 4. Her kunne gamle og fattige bo, hvis de ikke kunne klare sig selv. Til gengæld skulle de arbejde for føden. De spandt og vævede tøj til gulvtæpper samt flettede kurve. Juleaften blev der uddelt juleaftensmad til byens fattige og trængende, hvis de bad om det. I Steens Boder på Fændediget var der 12 små boliger til 12 par gamle værdige trængende. Rådmand Steen havde i 1523 oprettet boderne i Vestergade. Kommunen opførte i 1856 en helt ny bygning på Fændediget, fordi de gamle boliger var blevet for usle.

Hjælp til selvhjælp

Hvilke muligheder var der ellers? Allerede i 1839 var der blevet dannet et selskab, der hed Det Borgerlige Velgørenheds Selskab. Selskabet modtog pengegaver fra private. Det opførte bygningen ”Christiansminde” i Nørregade 41, hvor der var 12 lejligheder. Kommunen havde givet grunden gratis. Medlemmerne af selskabet kunne søge om en af disse lejligheder, der efterhånden alle blev friboliger. Så kostede det altså intet at bo der. Bygningen hedder ”Christiansminde”, fordi den blev indviet i 1847 på kong Christian VIII’s fødselsdag. Dorthea Schwartz var en af dem, der boede her i 1860. Hun var ugift og 59 år gammel. Hendes far var afdøde toldbetjent Urban Schwartz, og hun levede af økonomisk hjælp fra familien og af håndarbejde. I en anden af lejlighederne boede de to ugifte søstre Lovise og Wilhelmine Gemynthe på 41 og 30 år. De havde en lille sum penge og tjente ellers penge ved håndarbejde. Tidligere havde også deres stedmor og hendes søn boet i en af lejlighederne, efter at deres far var død. De fleste beboere var over 60 år. Sygdom og død kunne ramme en familie hårdt. Hvis faren blev syg og ikke kunne passe sit arbejde, manglede familien pengene. Skulle der hentes lægehjælp eller købes medicin, var det heller ikke gratis. Var man så uheldig, at en person døde, kostede det penge at blive begravet. Det kunne ende med fattighjælp. Derfor besluttede en gruppe borgere at danne en privat sygekasse, der fik navnet Foreningen af 2. April 1876. Kirkebetjent Niels Hansen stod i spidsen for arbejdet i mange år. Han lagde vægt på, at det skulle være hjælp til selvhjælp:

”En hæderlig arbejder kan ikke tage imod almisse” – altså en gave til fattige. Medlemmerne af foreningen betalte et beløb hver uge og kunne så til gengæld få udbetalt hjælp, hvis der opstod sygdom i familien. For at samle ekstra penge holdt man fester og andre selskabelige arrangementer. Foreningen blev senere udvidet, så medlemmerne kunne få udbetalt begravelseshjælp. Allerede fra starten meldte 69 personer sig ind i foreningen, der i 1901 havde øget medlemstallet til 733. Byens gamle havde ofte svært ved at klare sig, når de ikke længere kunne arbejde. Foreningen af 2. April 1876 byggede derfor en ejendom med 14 friboliger til ældre. Ejendommen ligger på Accisevej og er opkaldt efter kirkebetjenten. Den hedder nemlig ”Niels Hansens Minde.” De gamle laug hjalp ofte håndværkerfamilier ved sygdom. Da laugene blev ophævet fra 1862, begyndte folk at danne private sygekasser – ikke kun håndværkere. Fra 1893 begyndte det offentlige at give tilskud til private sygekasser for dårligt stillede folk. Midt i 1800-tallet begyndte man at skelne mellem uværdige trængende og værdige trængende personer. Værdige trængende var kommet i ulykke uden egen skyld. Dem ville man gerne hjælpe, så de ikke var nødt til at få fattighjælp.

Vandringer

Fra midten af 1860'erne til 1900 udvandrede over 172.000 danskere, heraf langt de fleste til USA. Den samlede befolkning i Danmark i 1860 var på ca. 1,6 mio. mennesker.

Fra land til by

Der boede flere og flere mennesker i Køge. Mange af de nye indbyggere kom fra landsbyerne på Øst- og Sydsjælland. De havde ikke mulighed for at få deres egen jordlod på landet. Måske håbede de også, at arbejdsforholdene og lønnen var bedre i byen. I årene fra 1850 til 1870 steg folketallet med næsten 30 %, så der nu var 3097 indbyggere i byen. De næste 20 år gik det lidt langsommere. Måske fordi folk fra landet ikke kunne finde arbejde i Køge og derfor valgte en anden by. En af dem, der blev i Køge, var Maren Nielsen. Hendes forældre boede i Billesborghuset tæt på hovedgården Billesborg, hvor hendes far var arbejdsmand. Hendes mor har sikkert hjulpet til på gården en gang imellem. Allerede før konfirmationen var Maren kommet ud at tjene på en gård i nabosognet. Som 15-årig tog hun til Køge, hvor hun fik arbejde som tjenestepige hos købmand Carl Steinmetz i Brogade. Her mødte hun Niels Peter Nielsen, som hun blev gift med i 1887. Da var hun 18 år. Inden brylluppet nåede hun at være tjenestepige andre steder i Køge. Niels Peter kom fra Herfølge og var tjenestekarl i forskellige købmandsgårde i Køge. Det meste af sit liv var han arbejdsmand hos købmand Leisner på Torvet. Maren passede børnene. Da hun var 30 år, havde hun født 6 børn i løbet af de 13 års ægteskab. Senere købte de et hus i Vestergade, hvor Maren drev en iskegeforretning.

Amerika – et frihedsland og et pengeland Det var svært at finde arbejde til alle i Køge. Derfor tog mange videre til København eller til et helt andet land. Byens aviser indeholdt hver dag annoncer for selskaber, der solgte rejser til Amerika. I Køge kunne man henvende sig hos bogtrykker H.F. Clausen, hvis man gik med planer om at udvandre. Han var repræsentant for Skandinavisk Hovedkontor i København, der en gang om ugen sendte udvandrere til Amerika. Med på rejsen var en dansk mand, der kendte til forholdene og

derfor kunne hjælpe de nye på vej. Caroline Nielsen i Køge modtog i april 1884 et brev fra sin søn, møllersvend Peter Nielsen. Han skrev: Da jeg nu er kommet til Amerika, vil jeg skrive dig til og lade dig vide, at jeg har det godt. Jeg har fået arbejde på en jernbane, thi jeg kunne ikke få plads ved mølleriet straks. Men jeg har det godt og tjener en stor løn. Jeg får omtrent 5 kr. om dagen. Jeg begynder om morgenen kl. 7 og holder op kl. 6 om aftenen, altså arbejder jeg kun 10 timer om dagen." Senere fortæller han: "Jeg har ikke smagt rugbrød, siden jeg kom til Amerika. Vi spiser kun hvedekage og steg samt lagkager, og syltetøj til ethvert måltid, og vi spiser smørrebrød til stegen. Kort sagt vi lever som om, vi var til gilde hver dag. Peter Nielsen rejste de næste år rundt som jernbanearbejder i USA, hvor han var med til at bygge jernbanebroer og reparere togvogne. Det var især i staterne Iowa og Missouri. Han havde en plan om at købe jord og slå sig ned som landmand, når han engang blev gift. Sidste gang vi hører om ham, var han på nogle øer mellem Sibirien og Alaska. Her arbejdede han ved fiskeriet. Amerika var mulighedernes land. I et brev til broren får vi et lille indblik i, hvad Peter ikke brød sig om i Danmark: Jeg for mit vedkommende vil aldrig være i Danmark. Jeg vil rejse til Danmark på en lille tur om 4 år og tilbringe en lille tid, men jeg rejser til Amerika igen. Her er frihed, her er ikke spor af tvungenhed. Vil jeg ikke arbejde i dag, så kan jeg lade være. Og vil jeg arbejde, så kan jeg, det står mig frit for. Det vil sige, når jeg ikke arbejder, så får jeg ikke nogen betaling. Derfor arbejder jeg også hver dag. Desto mere fortjener jeg. Her er alle lige. Jeg har været i selskab med præster og doktorer og alle slags forretningsfolk. De behandler mig, som jeg var deres lige, som jeg også er herovre. Her er ingen persons anseelse. Rig eller fattig er lige god. De gifter dem ikke efter rigdommen her." I Danmark var det dårlige tider. Efter et par år kom også Peters bror Wilhelm i 1886 til det forjættede land. "Jeg forsikrer dig, at du vil synes godt om Amerika, thi det er et frihedsland og et pengeland", havde Peter skrevet hjem til ham. Peter skrev endnu et langt brev til Wilhelm i 1886, hvor han gav gode råd om rejsen til Amerika. Det kan ses på hjemmesiden. Wilhelms breve hjem til moderen var ikke så rosenrøde som Peters. I januar 1894 kunne hun læse: Her er så mange fattige folk her i Amerika i denne vinter...der er så mange arbejdsløse uden penge og brød, og alle hjælpeforeninger og hjælpekasser er tomme...hvis vi havde en streng vinter, ville der blive mange fattigfolk, som frøs ihjel, især fattige børn. Det er sørgeligt at se børn her i byen gå på gaden, barbenet og halv nøgne, blå af kulde og sultne. Vi ved ikke, hvordan historien om de to brødre fra Køge endte. Det sidste brev er fra 1894.

Kolonier

Danmark havde dengang tre små vestindiske øer i Caribien som kolonier. Navnene på de tre øer var St. Thomas, St. Croix og St. Jan. Borgerne i Køge kunne blandt andet købe rørsukker fra plantagerne på øerne. De fine sukkertoppe stod og lokkede i butikkerne. Fru Emilie Langkjær, der var barnefødt i Køge, gav i 1899 et indblik i de anderledes naturkræfter på øerne. Hun skrev hjem om en kraftig orkan. Dele af brevet blev trykt i avisen: Kl. 11 faldt der fire skud fra fortet. Det var signalet for, at orkanen var i vente. I en fart var vi ude af sengen og i klæderne. Kl. 11.30 begyndte de rigtige vindstød at komme, og så tog stormen stadig til samtidig med, at himlen åbnede sine sluser så voldsomt, at det kun varede nogle få øjeblikke, inden gulvene i dagligstuen og sovekammeret stod under vand. Stormen lød som de vældigste tordenskrald og hele huset svajede frem og tilbage. Aldrig i

mit liv har jeg oplevet en så rædselsfuld nat. Emilie var datter af slagtermester Wilhelm Berenth i Køge. Hun var rejst til St. Croix sammen med sin mand, Anders Langkjær, der havde fået arbejde som politiassistent derude. Emilie har sat sig andre spor end beretningen om orkanen. Hun arbejdede som fotograf i det fremmede, hvor hun tog en lang række fine fotografier, som blev solgt som postkort. En anden køgenser, der tog til de vestindiske øer, var blikkenslagermester Carl Christensens søn Frederik. Han var ansat på sukkerfabrikken i Sakskøbing, men fik lyst til at komme ud i verden. Derfor rejste han i 1913 til St. Croix: Men da jeg stod ved mine drømmes mål og satte foden på tropernes jord, havde jeg kun 8 dollars i lommen. Jeg kunne kun tale nogle få engelske brokker, og da jeg ingen stilling havde, tegnede udsigterne sig just ikke lyse for mig. Han fik dog arbejde på Den Vestindiske Sukkerfabrik og blev derude resten af sit liv. Der er stadig forbindelse mellem Køge og hans efterkommere.

Talemaskinen

Telefonen blev opfundet af A.G. Bell i 1876. I Danmark blev det første egentlige telefonselskab oprettet i København i 1881 med 22 abonnenter eller brugere. Indtil 1920'erne var det ikke muligt at føre samtaler over afstande på mere end ca. 100 km. En aften i 1884 havde urmager Jens Hansen forberedt en overraskelse for nogle gæster. Han havde installeret en telefon i sit hjem i Brogade 8 og forbundet den med endnu en telefon i Hotel Dannevirkes dansesal på Torvet. Nu kunne gæsterne gennem telefonen høre musikken fra hotellet. Det havde man ikke prøvet før i Køge! Samme år stillede urmageren nogle telefoner op i en bygning på hjørnet af Bygårdsstræde og Bag Haverne. Herfra kunne folk så høre, at en af hans svende sad og spillede på harmonika i værkstedet i Brogade. Jens Hansen var en mand, der var helt vild med den tids moderne teknik. Han stammede fra Søllerup syd for Køge. Som ung mand var han kommet ud at arbejde på en gård ved Sædder. Her over markerne løb jernbanen, og unge Jens var meget mere optaget af det fantastiske nye tog end af sit arbejde. Han blev i stedet uddannet som urmager hos den kendte tårnursfabrikant Bertram Larsen i Køge. Herefter åbnede han sin egen urmagerforretning. Det var i 1884, at Jens Hansen præsenterede telefonen i Køge. Dette år blev Køge Telefonstation oprettet med 24 abonnenter eller brugere. Hermed åbnedes endnu et vindue fra Køge og ud mod verden. I begyndelsen syntes folk, at det med telefonen var sjovt og spændende, men kunne det også bruges til noget fornuftigt? Den første abonnent var købmand A. Schmidt, der havde forretning på Torvet. Nu kunne han ringe fra forretningen til sin villa i Bygårdsstræde eller omvendt. Anderledes forsigtig var en af byens største erhvervsdrivende, købmand A.A. Hasselbalch i Brogade. Da han blev spurgt, om han ikke skulle have telefon, lød svaret, at det kunne han ikke se nogen grund til – for han havde jo bybud. Køge Avis i Kirkestræde fik tidligt en telefon. Byens borgere kunne finde på at møde op på avisens kontor kun for at lytte med, når redaktør Frederik Opffer talte i det nye underlige apparat. Urmageren Jens Hansen havde dog større planer. Efter et par år fik han tilladelse til at trække en ledning mellem Køge og Valby, hvorfra der var forbindelse til København. Hansen kørte ud med sine svende og rejste master til telefontråden hele vejen fra Køge til Valby. Nu stod det klart for de fleste, at telefonen ville skabe en hurtigere kommunikation over større afstande. I begyndelsen blev telefonen drevet hjemme fra Jens Hansens stue, hvor hans kone passede centralen. Senere ansatte han to damer, der samtidig

ekspederede i urmagerbutikken. Da ledningsnettet blev udvidet, voksede antallet af abonnenter. I 1896 var tallet steget til 250, og Jens Hansen valgte at sælge telefonselskabet til Københavns Telefon Aktieselskab for et pænt beløb. Han blev dog ved med at stå for telefoncentralen, der stadig lå i Brogade 8. Dog ikke længere i hans stue. I 1907 var der 600 numre tilknyttet centralen. Jens Hansen kom først med flere andre tekniske nyheder. Han var den første i Køge, der anskaffede en cykel. Han konstruerede også en dampbåd, som han tøffede rundt i på Køge Å. Og naturligvis var han den første, der købte en af de nye automobiler. Endelig havde han tidligt øje for en anden af den tids nyheder. Han satte nemlig Køge på teknikens landkort ved at åbne Danmarks første offentlige elektricitetsværk i 1891.

1890-1914 Fra købstad til industriby

Danske landmænd oprettede fra 1882 andelsvirksomheder. Det begyndte med mejerier og slagterier, der blev ejet i fællesskab af medlemmerne. Hvert medlem havde en stemme ved generalforsamlingen. Overskuddet blev fordelt i forhold til den mængde mælk eller svin, landmanden havde leveret. Det første andels-svineslagteri blev opført i Horsens i 1887.

De første industrier Landets økonomi havde stået lidt stille i 1870'erne og 1880'erne. Landbruget, som var det dominerende erhverv, var ved at omstille sig. Før havde man solgt korn, men nu fodrede man i stedet dyrene med kornet. Der blev produceret svin og mejeriprodukter. Landmændene havde i fællesskab oprettet andelsmejerier og andelsslagterier, som fremstillede smør og bacon til eksport. I året 1889 blev der oprettet to nye store virksomheder i Køge. Den ene var Køge Andels-Svineslagteri. Den anden var Collstrops Imprægneringsanstalt. Før i tiden havde landmændene solgt svinene levende til Tyskland. Nu ønskede de selv at stå for slagtingen. De slagtede svin blev eksporteret til England. I Køge var dyrene blevet slagtet i private slagtehuse af byens slagtermestre. Bagefter gik slagterne rundt i byen og solgte kødet til husmødrene ved døren. Der blev også handlet med kød på Torvet, når der var torvedag. Landmændene på Østsjælland begyndte i 1888 at skrive i Køges to aviser. De ville have et andelsslagteri i Køge, ligesom man havde i Horsens. Landmændene kunne nemlig beholde en større del af fortjenesten, når de selv ejede slagteriet i fællesskab. Køge havde også gode transportforbindelser. Det var vigtigt med gode jernbanelinjer, så svinene kunne blive transporteret til en eksporthavn. Køge ville også få økonomisk udbytte af en stor virksomhed i byen. Der ville blive arbejde til flere folk. De fattige ville få adgang til billige og sunde affaldsprodukter fra slagteriet. Det kunne f. eks. være fedt, lever og pølser. Alt i alt var der mange fordele, skrev de i aviserne. Både folk på landet og i Køge bakkede op om projektet. Såvel landmænd som købmænd fra byen kom til at sidde i bestyrelsen for slagteriet. Købmændene kunne godt se, at slagteriet ville betyde større handel og aktivitet i byen i det hele taget. Købmand F.A. Hansen blev den første formand for slagteriets bestyrelse. Han drev en stor købmandsforretning i Brogade 5-7, hvor der var ansat ca. 50 personer. Der var også trælasthanhandel og savværk. Slagteriet blev opført tæt på Køge Station og ud mod vandet. Det fik sit helt eget jernbanespor til stationen. Det første svin blev slagtet i januar 1890. I løbet af det første år nåede man op på 9.408 slagtede svin. Dette tal var steget til 91.488 svin i 1914. Andelsslagteriet i Køge var meget moderne. Som noget nyt havde man elektrisk lys helt fra starten, selv om der ikke var noget elektricitetsværk i byen. Hvordan kunne det lade sig gøre? Det var den opfindsomme

urmager Jens Hansen, der havde bygget et internt værk på slagteriet. Jens Hansen gik videre med sine eksperimenter. I løbet af et års tid kunne han åbne et egentligt elektricitetsværk i Køge. Collstrops Imprægneringsanstalt var den anden store virksomhed, der blev oprettet i 1889. Det var Andreas Collstrop, der startede fabrikken. Han ejede et stort trælastfirma, der hentede træ fra Østersøområdet og Rusland. I Køge var det nemt at modtage træ fra Østeuropa og sende det videre ud i Danmark. Her var både en havn og gode jernbaneforbindelser. Derfor blev fabrikken placeret i Køge. Folk i Køge kaldte den bare Svellefabrikken. På fabrikken blev træet nemlig skåret ud til jernbanesveller. De blev skubbet ind i en særlig beholder og kogt i tjæreolie. Så kunne de holde i 25-30 år i stedet for normalt 10 år. De var blevet imprægneret. Senere begyndte man på fabrikken at imprægnerer telefonpæle, hegnspæle, hønsehuse og meget andet. Svellefabrikken fyldte et stort område ud mod vandet øst for jernbanestationen. Pladsen var fyldt med tømmerstabler, arbejdshaller, savværk, ovne og skure. Det var en spændende legeplads for byens drenge, selv om det naturligvis var forbudt at løbe rundt på tømmerstablerne. Svellearbejderne havde et hårdt og beskidt arbejde. De var ofte helt sorte i ansigtet efter at have arbejdet en lang dag med det tjærede træ. Det var også hårdt for kroppen at bære de tunge sveller på skulderen. Alligevel blev en arbejder som Peder Pedersen hos Collstrop i hele 42 år. Han blev kaldt for Peder Bonde – måske fordi han kom fra landet. Der var rigtig mange øgenavne på den tids arbejdspladser. I de første år var der 25-35 mand ansat på svellefabrikken. Indtil 1900 havde man imprægneret over 1.300.000 sveller af fyrretræ, 20.000 af bøgetræ og ca. 42.000 telefonpæle.

Penge

Det var nødvendigt med penge for at få gang i produktionen. Hvor kom de fra? Køge Andels-Svineslagteri lånte penge til at opføre slagteriet i en bank, der hed Disconto- og Lånebanken for Køge og Omegn. Den var blevet oprettet i 1874 af Køge Sparekasse. Køge Sparekasse var byens ældste og største pengeinstitut. Her kunne byens borgere sætte penge ind for at spare op til for eksempel deres pension. Det var ikke meningen, at sparekassen skulle låne penge ud. Så kunne man risikere at tabe dem. Derfor oprettede sparekassen en bank, der hed Disconto- og Lånebanken for Køge og Omegn. Den skulle låne penge ud til landbrug, handel, skibsfart og industri for at sætte gang i Køges udvikling. Både sparekassen og banken havde adresse i Brogade 9. Byen havde 4 andre pengeinstitutter.

En ren og sund by Vandværk

Fra den 26. november 1892 blev hverdagen meget lettere for Køges indbyggere. Den dag kom der vand ud af de nye vandhaner i byens huse. Før havde man været nødt til at hente sit vand fra egne brønde i gårdene eller fra fælles brønde rundt om i byen. Fra brønden på Torvet eller ved kirkegården i Vestergade. Nogle steder havde man en åben vippebrønd. Andre havde en vandpost, som man pumpede vandet op med. Det var meget besværligt og betød, at der blev sparet på vandet. Folk kom ikke i bad eller fik vasket hår hver dag. Man fik lidt koldt vand i hovedet og måske en gang etagevask. Ved Havnen var der fra 1850'erne en badeanstalt for herrer og en for damer. Senere blev der bygget en flot søbadeanstalt for enden af Søndre mole. Det var i 1905, hvor der også kom en lang træbro over Åbassinnet. Hvis man ønskede et varmt karbad eller et brusebad, kunne man gå til den nye Varme Bade-

anstalt, som blev åbnet 1882 i Nørregade 3. Et enkelt brusebad kostede 15 øre og et varmt karbad 35 øre. En ufaglært mand i byerne tjente dengang ca. 20 øre i timen. Tøjet blev ikke vasket, bare fordi det havde været brugt en enkelt gang. Tøjevask var kvindernes arbejde, og det foregik ofte ved åen, hvor der var rigeligt med skyllevand. Det var et hårdt arbejde at vaske tøj uden maskiner til at hjælpe. En storvask varede flere dage. Lige siden den store koleraepidemi i 1853 havde borgerne i Køge diskuteret, om der skulle bygges et vandværk i byen. Vandet fra brøndene var ikke rent, og man havde mistanke om, at det beskidte vand var med til at gøre folk syge. Tømrermester Jens W. Blume husker fra sin barndom i Vestergade 16 i 1870'erne, at ...samtlige familier i ejendommen hentede vand fra en post i gården. Affald og vand fra køkkenvaskene løb ud i gårdens åbne rendestene, hvor blodet fra slagtehuset også flød. Gennem en port i baghuset kom man ud på tømmerpladsen, her lå en retiradebygning med 2 rum (W.C. kendtes ikke), og da der boede en skrædder og en slagter, som holdt svende, samt ejerens tømrersvende, må der have været ca. 40 personer, som var henvist til at benytte nævnte 2 retirader... Bag retiraderne var en stor muret åben mødding med gødning samt komaver og andet affald fra slagtehuset, det gav en frygtelig stank. Når hertil kommer, at der var hønsehold og som nævnt grisehold, vil man forstå, at der også var en overdådig mængde rotter. Der blev snakket frem og tilbage i mange år, indtil Byrådet i 1890 vedtog at få bygget et vandværk i Køge. Tilhængerne af et vandværk mente, at det ville forbedre borgernes sundhedstilstand, hvis de kunne få rent og frisk vand. Navnlig de dårligst stillede trængte til godt vand. De mere velstillede fik ofte hentet bedre vand, for eksempel fra Åsen. Byens læger hørte til de varmeste fortalere for et vandværk. Modstanderne sagde, at det havde byen slet ikke råd til. Skatterne ville stige alt for meget. De tvivlede også på, at folk virkelig ønskede et vandværk. Det fik en dame til at opfordre sine medsøstre til at møde op til et byrådsmøde for at vise, at de havde behov for et vandværk. "Det er jo dog os, der skal koge suppen", skrev hun i avisen. Vandværket stod færdigt i 1892 med et vandtårn ved Norske Løve og et vandværk på Søndre Allé. Her var der maskinhus og bolig for maskinmesteren. Selve vandet kom fra boringer i Klemmenstrup og Åshøj. Fra begyndelsen var der tilsluttet ca. 230 ejendomme med til sammen 627 vandhaner. Der blev stadig sparet på vandet. I Steens Boder på Fændediget, hvor der boede 24 ældre mennesker, måtte man deles om to vandhaner på gangen. Byens forbrug af vand blev dog hurtigt så stort, at man i 1907 måtte udvide vandværket.

Kloaker og toiletter

Nu blev det nødvendigt at gøre noget ved spildevandet. Det var i århundreder løbet gennem rendestenerne og ud i åen eller i spildevandsdamme. Det beskidte vand løb i dybe rendestene i byens gader. Ud for døre og porte var der trædebrædder, så folk ikke fik snavsede fødder eller skørter. Byrådet besluttede, at spildevandet i stedet skulle ledes bort gennem rør under jorden, kloaker. De første kloaker blev lagt ned i Vestergade i 1896, og i de følgende fem år blev alle byens gader befriet for de stinkende rendestene. Endestationen var dog stadig Køge Å. Det var dengang almindeligt med lokum i gården. I finere huse var der et kloset (et aflukket rum) med en spand i. Klosettet var for fruene og børnene. Tjenestefolkene og mændene gik "i gården". Spanden i klosettet blev tømt i møddingen nogle gange om ugen. Natpotten blev tømt hver dag. I 1902 fik de to første familier i Køge tilladelse til at installere et såkaldt water closet. Navnet på de moderne vandskylende toiletter blev på

dansk forkortet til et w.c. Det var tobaksfabrikant C. Møller og tømrermester H. Petersen, der nu kunne slippe for det gammeldags lokum. Hverdagen var blevet renere, men der skulle gå over 50 år, før det sidste lokum var forsvundet fra Køge. Danmarks første vandværk blev opført i Odense i 1853

Lysstationen

Urmager Jens Hansen havde i 1889 installeret et lille elektricitetsværk i andels-svineslagteriet i Køge. Det var et signal om en ny tid, hvor nat blev til dag. Nu kunne der arbejdes om aftenen, selv om det var mørkt. Før i tiden havde det naturlige lys lagt rammerne for menneskers aktiviteter. Køge Avis skrev: ”10 smækfede grise gennemgik alle slagtingens forskellige processer...Det elektriske lys stråler hver aften i al sin glans”. Det varede ikke længe, før alle folk i Køge kunne få elektrisk lys. Jens Hansen åbnede i 1891 Køge Lysstation i kælderen under sit hus i Brogade 8. Det var Danmarks første elektricitetsværk, som alle borgere kunne slutte sig til. I begyndelsen var det butikker i Brogade og på Torvet, der fik elektrisk lys til arbejdet. I gaderne var der stadig gaslygter. Hjemme hos folk var der gas- og petroleumslamper. Købmand Adolf Leisner på Torvet 9 var den første private kunde, der fik elektrisk lys i sit hjem. Det var i 1896. Man kunne ikke selv bestemme, hvor længe man ville have lyset tændt. Der blev slukket for strømmen hver aften kl. 21.15. Urmager Jens Hansen sørgede for, at lyset blinkede nogle gange inden. ”Nu blinker Hansen med lyset”, sagde man. Så var folk advaret om, at nu blev lyset slukket. Hvis der var bal på Hotel Dannevirke på Torvet, blev der gjort en undtagelse. Så lod Jens Hansen lyset være tændt helt til kl. 2 om natten. Snart ville flere og flere have indlagt elektricitet. Kælderen i Brogade 8 blev for lille, og allerede i 1896 flyttede elektricitetsværket til større lokaler i Bygårdsstræde. Det blev ved med at være en privat virksomhed helt frem til 1948. Thomas Edison opfandt glødelampen omkring 1880. Han grundlagde verdens første elektricitetsværk i New York i 1881.

Boliger – sammen eller hver for sig

Alfred Roepstorff var sagfører i Køge. Han blev i 1899 gift med Valborg, der var datter af F.A. Hansen, en af byens rigeste købmænd. Efter brylluppet flyttede de ind i en nyopført villa i Bjerggade 10. Det var en helt ny måde at bo på. Så længe nogen kunne huske tilbage, havde byens mest velhavende borgere boet på første sal i gårdenes forhuse. Oven på og i nærheden af deres forretninger. Sådant var det stadig, men der dukkede flere og flere villaer op. I Bjerggade blev der omkring 1900 bygget en række villaer mod øst. Dengang var der frit udsyn til vandet i Køge Bugt. I en af villaerne boede redaktør Frederik Opffer fra Østsjællands Avis sammen med sin kone og tre børn samt to tjenestepiger fra landet. Fra husets entré var der adgang til en dagligstue, en spisestue, et lille kontor og en veranda. Der var også et køkken med komfur. På første sal var der fire soveværelser til familien og de to tjenestepiger. I kælderen lå vaskerum og strygerum. Der var også plads til opbevaring af brændsel og madvarer. Endelig fandt man et lidt hemmeligt rum i kælderen. Det var toilettet. Der var god plads til familiens medlemmer i det daglige og til gæster ved middagsselskaber. Sådant var rammerne for byens velstillede familier både i villaer og etagehuse. Fra bunden af samfundet fortælles en anden historie. En arbejderdreng husker familiens lejlighed i Nyportstræde omkring 1890. Der var kun et værelse og et lille køkken

med et åbent ildsted. Familien spiste og opholdt sig i stuen, hvor man også sov om natten. Vandet måtte hentes fra en åben brønd i baghaven. I gården var både lokum og mødding. Vandet var gult og ulækkert. I familien var der 11 børn, men kun de 3 levede længe nok til at blive voksne. Stuen var lille og med sand på gulvet. Her stod forældrenes store seng, en slagbænk og et bord med et par stole. Det var alt. Børnene sov i slagbænken, der kunne slås ud om natten, så den blev til en seng. Der boede mange fattige folk i byens vestlige kvarter omkring Nyportstræde, Rebslagergade og Sct. Gertrudsstræde. Sådan havde det altid været. De mere velstillede hjem lå omkring Torvet, i Brogade og Nørregade. De bedste boliger lå i centrum og mod syd og øst. De dårligste mod vest og nord. I Vestergade og Kirkestræde boede mange håndværkere og handlende. De havde mindre boliger end de store købmænd, men bedre forhold end byens fattigste. De fleste boede til leje i det hus, hvor de havde deres værksted eller forretning. I de gamle gårde var byens indbyggere blandet. Her lå de bedste boliger ud mod gaden og de dårligste i huse inde i gårdene. Gennem århundreder havde man boet inden for det samme areal i den gamle købstad. Da folketallet steg, klumpede man sig bare sammen i de huse, der var. Omkring 1900 var der så mange folk i Køge, at man begyndte at bygge nye huse mod nord. De blev bygget langs med Københavnsvejen nord for Norske Løve. Strækningen blev i mange år kaldt Nørregades forlængelse. I de nye huse boede der arbejdere fra svineslagteriet, tobaksfabrikken eller andre større virksomheder. Det var forskelligt fra den gamle blandede måde at bo på. Udviklingen gik i retning af, at de forskellige samfundsgrupper boede mere adskilt fra hinanden. Før i tiden havde de fleste boet samme sted, som de arbejdede. Eller i hvert fald tæt på. Købmanden havde boet oven på sin forretning. Håndværkeren havde haft bolig og værksted i samme hus. Arbejdsmanden boede i den gård, hvor han arbejdede. De unge og ugifte boede sammen med deres arbejdsgivere. Kvinderne havde arbejdet i hjemmet tæt på mandens arbejde. Omkring 1900 var der flere og flere mænd, der tog hjemmefra for at gå på arbejde uden for hjemmet. Kvinderne blev i hjemmet som husmødre. Efterhånden gik flere og flere kvinder også på arbejde.

Lighed Medbestemmelse på arbejdet

F.A. Hansen var omkring 1900 byens største købmand. Ved siden af købmandsforretningen i Brogade 7 handlede han med træ og drev et savværk. Han havde omkring 50 personer ansat. Nytårsaften 1897 fyrede han 13 af sine ufaglærte medarbejdere. De havde ingen uddannelse og blev kaldt arbejdsmænd. Det blev startskuddet til en langvarig konflikt mellem F.A. Hansen og Arbejdsmændenes Fagforening i Køge. Flere af hans folk havde lige meldt sig ind i fagforeningen for at kæmpe for bedre forhold. Købmanden ville godt tage nogle af de fyrede tilbage igen, men ikke alle. Arbejdsmændene forlangte, at alle kom tilbage. F.A. Hansen lockout'ede (udelukkede) nu alle de fyrede. De prøvede til gengæld at forhindre, at købmanden kunne ansætte andre arbejdsmænd i stedet for. F.A. Hansen skulle ikke bestemme, om de måtte være med i en fagforening. Han mente på sin side, at han havde ret til at bestemme, hvem han ville ansætte. Det kom til uro og sammenstød i gaderne. Et par af arbejdsmændene havde kastet jordklumper efter en mand, der var blevet ansat i stedet for de fyrede. Der blev delt bøder ud. Et par mænd fik flere dages fængsel på vand og brød. En af aviserne sagde til byens forældre, at de skulle holde deres børn hjemme. Ellers kunne børnene komme for tæt på politiets knipler. Efter næsten to måneder var begge

parter trætte af kampen. Man forhandlede sig frem til, at 5-7 skulle genansættes. Det var midt om vinteren, og der skulle mad på bordet hver dag. Arbejderne i Køge var begyndt at slutte sig sammen i fagforeninger i 1890'erne. De ville kæmpe i fællesskab for bedre løn og arbejdsforhold. Det var svært at skaffe mad og tøj til familien. Hvis man blev syg, var der ikke meget hjælp at få. Også de gamle havde svært ved at klare sig, hvis de var fattige. Det var ikke almindeligt, at konflikterne blev så alvorlige som den hos F.A. Hansen i 1898. Efterhånden blev både byens arbejdere og arbejdsgivere samlet i hver deres foreninger.

Politisk medbestemmelse

Køge Byråd var det lokale folkestyre. Her sad byens førende købmænd og håndværkere sammen med lægerne, apotekeren, sagføreren og overlæreren. Det var mænd med overskud og tid til at tage sig af byens fælles liv. De tog hånd om byens økonomi og indbyggere på samme måde, som de styrede deres egne virksomheder og familier. De var overhoveder i den fælles husholdning i byen. De var konservative. Ikke for høje skatter, men dog hjælp til de fattigste. Ikke for hurtige ændringer, men dog de nødvendige. Før 1908 var det kun mænd, der kunne stemme ved valgene. Og valgereglerne sikrede, at de velhavende mænd havde størst indflydelse. Mange arbejdere og mindre velhavende folk ville nu være med til at bestemme. Derfor blev der i 1894 dannet et socialdemokratisk parti i Køge med ca. 60 medlemmer. Tallet var i 1909 vokset til ca. 200 medlemmer. Socialdemokraterne ville bl.a. have ændret skolevæsenet i byen. Alle børn skulle gå i skole sammen, så de fik den samme gode undervisning. Dengang gik de fattigste børn i Køge Borgerskole. Hvis man havde råd, sendte man børnene til betalingsskolen, Tøxens Skole. Socialdemokraterne sagde, at byrådets medlemmer ikke selv havde børn i Borgerskolen. Partiet mente, at en god uddannelse var vejen frem til et bedre liv for arbejderens børn. Man ønskede også at få bygget en ny fattiggård og et nyt alderdomshjem til de fattige og gamle i byen. Køge Alderdomshjem i Kirkestræde 18 blev bygget 1908. Siden 1891 kunne alle fattige gamle over 60 år få alderdomsunderstøttelse, en slags pension. Ved valget i 1900 blev der valgt 2 socialdemokrater ind i Byrådet. Det var tømrer J.P. Hansen og arbejdsmand Niels Nielsen. J.P. Hansen var formand for socialdemokratiet og redaktør af den lokale socialdemokratiske avis. Den hed Østsjællandss Social-Demokrat og begyndte at udkomme i 1899. Det var de konservative, der dominerede i byrådet 1850-194. Partiet venstre var bøndernes parti. Det spillede en stor rolle på landet uden for Køge by. I selve byen fik partiet ikke mange stemmer. Efter 1900 voksede socialdemokratiet og fik i 1921 flertal i Køge Byråd. Det betød, at byen fik en socialdemokratisk borgmester. Han hed Niels Koefoed.

Folkestyre – nu også for kvinder

Det var et historisk øjeblik, og pressen var på plads. I marts 1909 kunne kvinderne i Køge for første gang stemme til et byrådsvalg. De kunne også lade sig vælge ind i byrådet. Ved valget stemte 360 kvinder, og det var omkring 40 % af de afgivne stemmer. Det lykkedes for to kvinder at komme ind i byrådet i Køge. Den ene var frøken Emilie Friderichsen, der var lærerinde ved Tøxens Skole. Hun var 45 år og datter af købmand Friderichsen på Torvet. Hun havde i mange år betalt skat, og derfor ville hun have lov til at være med til at bestemme. Det var skolerne og sygehuset, der var i centrum for hendes arbejde i byrådet. Hendes politiske holdning var lettere konservativ. Den anden kvinde var Hansine Eriksen på

33 år. Hun arbejdede på Dampvaskeriet i Køge og var gift med arbejdsmand Jens Eriksen. De var begge medlem af socialdemokratiet. Hun var optaget af at forbedre de fattiges forhold. Desuden var det hendes mål at få indført enhedsskolen. Det vil sige et skolevæsen, hvor eleverne fik ens undervisning i alle klasser. De blev ikke delt op efter evner i en tidlig alder. Både Emilie Friderichsen og Hansine Eriksen forlod byrådet ved det følgende byrådsvalg i 1913. Først i 1946 kom der igen kvinder i byrådet. Da Grundloven i 1849 indførte folkestyret, var det kun mænd, der fik valgret. Siden prøvede mange på at få kvinderne med, men det lykkedes først efter 1900. Kvinder i Køge gik sammen og dannede i 1907 Køge og Omegns Kvindevalgretsforening. Det skete på et møde på Teaterbygningen, hvor der var mødt 400-500 personer. Medlemmerne af foreningen var respekterede borgere i byen. Nogle havde eget arbejde uden for hjemmet. For eksempel de lærerinder, der var med. Andre var gifte kvinder med børn og et hjem at passe. De ville ikke lave revolution eller slås med mændene. Derhjemme havde mænd og kvinder et fællesskab. Sådan skulle det også være ude i samfundet, sagde foreningens kvinder. Da kvinderne fik valgret til Folketing og Landsting i 1915, blev foreningen nedlagt. Der blev plantet to egetræer til minde om kvinders valgret i 1915. De kaldes kvindeege. Den ene står i Egøje og den anden i Lille Skensved. Se mere på hjemmesiden. 1903 – Menighedsråd. Kvinder får stemmeret og kan vælges til menighedsråd ved kirkerne. 1908 – Kommunevalg. Kvinder kan stemme og vælges på samme vilkår som mænd. 1915 – Ny grundlov. Valg til Folke- og Landsting. Kvinder kan stemme og vælges på samme vilkår som mænd.

1911 Til slut kom en flyver

En hed sommeraften i 1911 landede den første flyvemaskine i Køge. Piloten hed Robert Svendsen. Der var udsat en præmie på 1.000 kr. til den første danske flyvning fra by til by. Det var også nødvendigt, hvis ”nogen godvillig skal tage til Køge”, som der stod i et af tidens blade. Da folk opdagede flyveren på vej til byen, kom de løbende ud fra deres haver. De havde ikke nået at få hat på hovedet, og mændene var i skjorteærmer. De moderne cyklister drønedes som raketter forbi folk – uden så meget som at ringe med klokken. Robert Svendsen landede sikkert lige nord for byen. Efter landingen blev flyvemaskinen skilt ad og sendt tilbage til København med toget. På vej ind i fremtiden.

Om bogen

Hit med historien er en værkserie om Køges historie. Bag projektet står selskabet ”Hit med Historien”. Serien er tænkt som et bidrag til undervisningen i skolerne, men kan forhåbentlig vække glæde hos alle interesserede læsere. Hovedformålet med udgivelsen af bøgerne samt den tilhørende hjemmeside er at fremme børns historiske identitet og bevidsthed. Denne bog, der er den fjerde i serien, fortæller om Køge og dens borgere i perioden 1850 til 1914. Det er cand. mag. Birte Broch, leder af Køge Arkiverne, der med vejledning og inspiration fra projektets børnekonsulenter er billedredaktør og forfatter til bogen. Den øser af Køge Byhistoriske Arkivs righoldige samlinger, herunder de mange fotografier, der er til rådighed fra 1860'erne og frem. Værkserien udvikles i et samarbejde mellem KøgeBibliotekerne, Køge Byhistoriske Arkiv, Ellemarkskolen i Køge og CFU-Roskilde, UC Sjælland. Som et nyt og spændende initiativ får vi hver gang hjælp af en gruppe børn. Under arbejdet med denne bog har 12 børn fungeret som konsulenter for

projektet. Processen har været længere end forudset på grund af en omfattende og ikke planlagt opgave med at flytte Køge Byhistoriske Arkiv. På trods af dette har børnekonsulenterne haft en afgørende indflydelse på bogens indhold, fortællestil og disposition. Mange tak til dem for interesse og engagement. Sideløbende med bogserien arbejder vi med udvikling af hjemmesiden www.hitmedhistorien.dk Her ligger et væld af supplerende stof, som man kan fordybe sig i og arbejde videre med. Birte Broch har udvalgt materiale til hjemmesiden, og Kirsten Søndergaard Nielsen fra Køge Byhistoriske Arkiv har bidraget til hjemmesidens punkt ”opgaver”. Bibliotekarerne Jacob Kobbernagel og Michael Erik Ljungberg har fungeret som webmaster. Tusind tak til Køge Kommunes Kulturudvalg og Skoleudvalg, som atter har valgt at støtte projektets udgivelser økonomisk. Vi takker også Carlsen-Langes Legatstiftelse varmt for økonomisk støtte. De deltagende institutioner bidrager med personaleressourcer og kontorfaciliteter.

Køge, maj 2009 Bibliotekschef Jytte Dahl, arkivleder Birte Broch, konsulent Karin Larsen, bibliotekar Britta Overgaard Jensen, pædagogisk leder Hanne Villadsen.

Tidligere udgivelser

Køge i 1950'erne (2001). Mette Henriksen, Køge.

Køge mellem krig og fred 1914-1949. (2003). Henning Bjørn Larsen, Køge.

Køge 1700-1850. Byen og borgerne. (2005). Claus Buttenschøn, Køge.

Oplysninger om den trykte bog:

ISBN 978 – 87- 90252 – 60 – 8 OE Birte Broch og Køge Byhistoriske Arkiv

Layout og fotomontage: Thora Fisker Grafisk Design

Reproduktion og tryk: special-trykkeriet viborg a-s, 2009

Bogbind: Chr. Hendriksen & Søn A/S.